

ابعاد حقوقی نمونه اشیاء مفید؛ با تأکید بر مطالعه تطبیقی*

سعید حبیب*

دانشیار گروه حقوق خصوصی و اسلامی دانشکده حقوق و علوم سیاسی و رئیس موسسه

حقوق تطبیقی دانشگاه تهران

زهرا شاکری

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۹/۳۰ - تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۱/۱۷)

چکیده:

جایگاه اختراعات کوچک و نقش آنها در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه، سبب شده است که به موازات نظام حق اختراع، نظام حمایتی ویژه جهت ارائه حمایت قانونی و مقتضی از اختراعات ساده و کوچک، فراهم آید. از این رو، این مقاله تلاش دارد با معرفی این نظام و ابعاد حقوقی آن و تکیه بر مطالعه تطبیقی، امتیازات این نظام را برجسته کرده و بر ضرورت تدوین و تصویب قوانین حمایتی در کشورهای مستعد این دسته از اختراعات تأکید کند و ساز و کارهای مناسب را پیشنهاد دهد.

واژگان کلیدی:

حق اختراع، نمونه اشیاء مفید، اختراعات کوچک، گام ابتکاری، بررسی ماهوی.

* این مقاله نتیجه طرح تحقیقاتی است که در موسسه حقوق تطبیقی دانشگاه تهران انجام شده است.

مقدمه

جهان صنعتی امروز، حرکتی پرشتاب به سوی خلق ابتکارات متنوع و بعضاً پیچیده دارد. مردم دنیا هر روز از اختراعات و نوآوریهای سخن می‌گویند که آنها را مسحور خود کرده است. اختراع انواع تلویزیونها، وسایل خانگی و... با پیچیدگی و ظرافتی که در نهان خویش دارند، همهی اصحاب صنعت و تجارت و متعاقباً قانون‌گذاران و فعالان عرصه حقوق را به مطالعه و تعمق می‌خوانند. بی تردید، نقش اختراعات در توسعه اقتصاد و رشد سرمایه‌گذاری پذیرفته شده و از این رو است که با اعطای حقوق انحصاری به مخترعان و مبتکران، انگیزه‌های خفته در راستای تولید و ابداع مضاعف و متنوع بیدار می‌شود. اکنون اختراعات گسترده و متنوع در اقصی نقاط جهان خلق می‌شوند؛ یکی بزرگ و دیگری کوچک است؛ یک اختراع بسیار پیچیده است به گونه‌ای که تنها متخصصان اهل فن و حرفه‌ای مجال عرض اندام در آن را می‌یابند و سایرین از دستیابی به آن ناتوان هستند؛ اما دسته‌ای دیگر از اختراعات، بسیار ساده بوده و معمولاً مردم کنجکاوی بسیاراندک در باره آن دارند. همه ما فکر می‌کنیم که زندگی بدون اختراعات بزرگ و پیچیده مانند هواپیما، تلویزیون، رایانه و... غیرممکن است؛ اما عده‌ای از افراد نیز هستند که در باره اهمیت اختراعات کوچک و بعضاً ساده می‌اندیشند. ولی حقیقت آن است که یک اختراع، یک اختراع است حتی اگر ساده و کوچک باشد. لذا پرسشی که مطرح می‌شود آن است که آیا باید از این اختراعات چشم پوشید و به لحاظ سادگی یا آنکه ابتکاری برجسته را در خود جای نداده‌اند از حمایت حقوقی آنها صرف نظر کرد؟

بی تردید کشورهای درحال توسعه در مسیر دستیابی به توسعه پایدار و رفاه اجتماعی گسترده به تقویت و بازسازی ساختارهای تولیدی و صنعتی خود نیاز دارند که این امر به شدت با جنبش‌های بنیادین نرم افزاری درهم آمیخته است. از این رو است که تدوین و اجرای حقوق مالکیت فکری در این کشورها می‌تواند تهدیدی که در خلاء یا کمبود تولید علم وجود داشته به فرصتی بی بدیل رهنمون شود. انگیزه‌های اقتصادی و حقوقی در شرایطی که حقوق انحصاری فراروی مبتکران قرار می‌گیرد، زمینه سرمایه‌گذاری و نوآوری را فراهم می‌آورد و از این جهت است که حمایت از مالکیت فکری در جنبه‌هایی از زندگی بشری که بسیار مهم و ضروری است، جلوه بیشتر می‌یابد و حمایت از مخترعان، طراحان صنعتی، هنرمندان و... در همین راستا طراحی می‌شود. اما پرسش آن است که اگر مبتکری، ابداعی را به منصفی ظهور رساند که در زمره اختراعات و دیگر اموال فکری قرار نگیرد و از جهتی در تامین نیازهای بشری مفید باشد، چه باید کرد؟

نیک می‌دانیم که کشورهای کمتر توسعه یافته یا در حال توسعه از امکانات فنی و صنعتی گسترده به میزانی که کشورهای صنعتی و توسعه یافته برخوردارند، بهره مند نیستند و به همین

دلیل، این کشورها به شدت به صنایع و دانش فنی کشورهای دیگر نیازمند و وابسته خواهند بود. اما اگر این توان بالقوه در جوانان کشورهای در حال توسعه باشد که محصولاتی ساده اما با کاربرد را تولید کنند؛ چرا باید حمایت حقوقی لازم را مقرر نکرد و تنها از تنگنای شرایط محدود و دشوار اعطای حق اختراع به همه اختراعات نگرست؟

تدوین نظام حمایتی از اختراعات کوچک، انگیزه‌های خفته تولید را در اذهان جوانان کشورهای در حال توسعه بیدار خواهد کرد؛ زیرا آنها در خواهند یافت از نوآوری‌های که گام ابتکاری برجسته ندارد یا تنها برای جامعه مفید و کاربردی است، حمایت خواهد شد. در جداول ذیل، آمار تعداد درخواست های ثبت اختراعات کوچک (نمونه اشیاء مفید) و گواهینامه‌های صادره بر حسب گزارش سازمان جهانی مالکیت فکری ارائه می‌شود. به گزارش این سازمان در سال ۲۰۰۸، تقریباً ۳۱۳۰۰۰ درخواست ثبت در سراسر جهان ارائه شده که سرانجام به صدور ۲۳۸۰۰۰ مورد گواهینامه منجر شده است (WIPO, 2010, pp. 36&45).

جدول شماره ۱- درخواست ثبت

نام کشور (به ترتیب کمیت درخواستها)	تعداد درخواستهای ثبت
چین	۲۲۵۵۸۸
کره جنوبی	۱۷۴۰۵
آلمان	۱۷۰۸۷

جدول شماره ۲- گواهینامه ثبت

نام کشور (به ترتیب کمیت گواهینامه های صادره)	تعداد گواهینامه های صادره
چین	۱۷۸۸۷۵
آلمان	۱۴۳۴۷
روسیه	۹۶۷۳

این اختراعات می‌تواند نقش کاتالیزور را در کشورهای در حال توسعه داشته باشند و توانایی بالقوه را که در نهان ملت های در حال توسعه است، بارور کنند (Suthersanen, 2001, p. 20). به عبارت دیگر، نیروهای بومی می‌توانند با هزینه کمتر و صرف زمان کوتاه تر به مطالعه و

تولید اختراعی ساده پردازند و به این ترتیب سرآغازی برای پویایی آینده در جهت تولید اختراعات پیچیده تر را رقم زنند. تولید انبوه و تجاری سازی اختراعات کوچک، صادرات این اختراعات، فراهم آمدن منبعی از داده‌های علمی جهت نوآوره‌های آتی، بهره‌گیری از توانایی نیروهای بومی و بالاخره ایجاد زمینه برای تولید علم، از مهم ترین دستاوردهای ترویج نظام اختراعات کوچک (یا نمونه اشیاء مفید) است. به طور مثال در چین، بیش از ۹۹٪ متقاضیان ثبت نمونه اشیاء مفید، افراد چینی هستند و گرافه نیست که پل دستیابی به توسعه از این مجال بنا شده است. برخلاف حق اختراع، در نمونه اشیاء مفید، بیشتر تقاضاهای ثبت از سوی افراد بومی صورت می‌گیرد (۹۶/۶٪) و این نسبت از ۳۶/۷٪ در فرانسه تا ۹۹/۳٪ در چین متغیر است (WIPO, 2010, p. 45). لذا این امر بر نقش مهم این اختراعات کوچک در پیشرفت ملی تاکید داشته و توجه تصمیم سازان کشورها را به سوی خود جلب می‌کند. اما آیا نظام حمایتی از اختراعات کوچک می‌تواند نظام حق اختراع را کم رنگ کند؟ آیا با بهره‌گیری گسترده تولیدکنندگان بزرگ از آن نظام، راه رقابت بر شرکتهای کوچک و متوسط بسته می‌شود؟ آیا به این ترتیب همهی محصولات دارای یک حق انحصاری می‌شود و سرانجام، قلمرو سلطه عمومی کاهش می‌یابد؟ آیا بر جمعیت متجاوزان به حقوق مالکیت فکری افزوده می‌شود؟ همه و همه این پرسش‌ها می‌تواند در نگاه نخست بسیار منطقی و صحیح به نظر آید اما باید به این نکات اندیشد که اگر توانایی مبتکران بومی یک کشور مانند ایران در تولید و ساخت اختراعات کوچک و مفید به ثمر نشیند، چرا باید از این فرصت در جهت تشویق این نوآورها بهره نگرفت؟ و چرا باید مجاز دانست که اختراعات کوچک در ژرفای غول‌های اختراعات بزرگ و پیچیده حل شوند؟ بی تردید مطالعه سوابق اقتصادی و اجتماعی کشورهای موفق در این عرصه، گامی حیاتی است. ما می‌توانیم تغییرات چشم گیر را در چشم انداز اقتصادی آلمان از طریق بهره‌گیری از اختراعات کوچک مشاهده کنیم زیرا صنعتی شدن آلمان به شدت به اختراعاتی که در عین سادگی، مفید و کاربردی بودند، وابسته است. در این بین، حقوق می‌کوشد تا مسیر حرکت به سوی توسعه را آماده کند؛ لذا به نظر می‌آید که باید از منافع کشورهای در حال توسعه غفلت نرزد و با رعایت مصالح، بهترین‌ها را گزینش کرد.

مقاله حاضر با روش کتابخانه و ترجمه ای به طرح موضوع خواهد پرداخت و فرض خود را بر آن نهاده که اختراعات کوچک به عنوان پیش نیاز توسعه برای پیشرفت و رفاه ملی ضروری هستند. از این رو، درک تفاوت‌های نظام اختراعات کوچک و نظام حق اختراع اساسی تلقی می‌شود و این امر به تدوین نظامی مکمل منجر خواهد شد. در این مجال، تلاش خواهد شد در سه گفتار به بررسی ابعاد حقوقی این اشیاء مفید پردازیم و تفاوت‌های این اختراعات را با حق اختراع بررسی کرده و بر نقش آنها در توسعه ملی تاکید کنیم. از این رو،

در گفتار نخست به بررسی پیشینه حمایتی از اختراعات کوچک پرداخته و در گفتار دوم به مطالعه قلمرو این اختراعات با تأکید بر ماهیت، تعریف و موضوعات آن مبادرت خواهیم کرد و در گفتار آخر به بررسی وجوه ممیزه اختراعات کوچک از سایر اختراعات خواهیم پرداخت.

گفتار اول: پیشینه حمایت قانونی از نمونه اشیاء مفید (اختراعات کوچک)

اگر چه منشاء اصلی حمایت از نمونه اشیاء مفید (utility model) به قانون انگلیسی ۱۸۸۳ که بعدها با قانون ۱۹۴۳ جایگزین شد، باز می‌گردد اما پیشینه جدید و مدرن حمایت از نمونه‌ها را باید در حقوق کشور آلمان جستجو کرد (Richards, 2002, p. 1). در حقیقت حمایت قانونی از اختراعات کوچک در پاسخ به خلاء قانونی موجود در قوانین حق اختراع آلمان ایجاد شد. به عبارت دیگر، نظام حق اختراع شرایط مضیق و بعضاً دشواری را ارائه می‌کرد و لذا ممکن بود بسیاری از ابتکارات نوین از حمایت قانونی محروم بمانند. اما تا زمان تولد قانون جدید، اداره ثبت اختراع آلمان تنها به اختراعاتی حق انحصاری اعطا می‌کرد که جدید باشند و سطحی قابل توجه و ویژه از ابتکار را به نمایش بگذارند. اما در جامعه آلمان، تعدادی کثیر از راه‌حل‌های فنی وجود داشت که قابلیت کاربرد صنعتی داشتند اما پیچیدگی فنی زیادی را با تبلور گام ابتکاری ممتاز ارائه نمی‌کرد و لذا قابلیت دریافت ورقه اختراع را نداشتند. آنها نوآوری‌های ساده بودند که از فناوری پیچیده برخوردار نبودند اما قانونگذار آلمانی دریافت که سزاوار نیست که چنین اختراعاتی بدون حمایت رها شوند؛ در حالی که از نظر اقتصادی دارای ارزش غیرقابل تردیدی بودند. از این رو، حق انحصاری جدید خلق می‌شود که از حق اختراع متفاوت است و برای حمایت از اختراعات کوچک و مفید، کارآمد می‌شود. در نخستین روز ژوئن ۱۸۹۱، نخستین قانون حمایت از نمونه اشیاء مفید متولد شد و معیارهایی جدید را ارائه کرد. در این نظام جدید از اختراعاتی که جدید هستند اما گام ابتکاری برجسته ندارند حمایت می‌شد. در واقع، این اختراعات، کاربردی و مفید بودند و تنها از درجه بالایی از ابتکار برخوردار نبودند. مبداء حرکت به سوی حمایت از اختراعات کوچک و تقویت این جریان در آلمان را می‌توانیم در تصمیم شرکت‌های آلمانی جستجو کرد؛ زیرا آلمان مهد اختراعات کوچک و ساده است که اقتصاد آن کشور را متحول ساخته است. مثلاً به طور متوسط در هر هفته بالغ بر ۴۰۰ مورد اختراع کوچک که ۹۰٪ آنها در زمینه‌های علوم پایه هستند در آلمان متولد می‌شود به گونه‌ای که ۷۰٪ در زمینه مکانیک، ۲۰٪ در الکترونیک و ۱۰٪ در شیمی هستند (DWPI and Patent Information Reference Center, 2008, p. 1).

در آغاز تصویب قانون حمایت از اشیای مفید، قلمرو حمایتها به اختراعات مرتبط با علم شیمی، پلیمری و مکانیک محدود می‌شد؛ اما امروزه این دایره گستره تر شده است. در ۱۹۹۰،

دومین قانون در این خصوص تصویب شد و یک دوره حمایتی ۲ ساله از تاریخ تنظیم تقاضانامه ثبت مقرر شد که قابل تمدید تا ۱۰ سال بود. در ظرف ۱۵ سال کشورهای دیگر نیز به حمایتگران اختراعات کوچک پیوستند. به طور نمونه، ژاپن نخستین کشوری بود که از حقوق آلمان الگوبرداری کرد اما از همان آغاز تفاوت‌های بین این دو وجود داشت. زیرا در آلمان دوره حمایتی کوتاهتر بود و بررسی ماهوی حول تقاضانامه ثبت صورت نمی‌گرفت؛ اما در ژاپن دوره حمایتی طولانی‌تر بود (تا پایان ۱۹۹۳) و انجام بررسی ماهوی در راستای اعطای حق انحصاری امری ضروری بود. در حقوق آلمان در آغاز معیاری خاص برای شناسایی گام ابتکاری وجود نداشت و اداره ثبت اختراع و دادگاهها رویه ثابت و مستمری نداشتند. اما اکنون در آلمان از دارا بودن ضابطه کارکرد ابتکاری (inventive activity) برای اختراعات کوچک و گام ابتکاری (inventive step) برای اختراعات سخن گفته می‌شود (Richard, 2002, pp. 1-3).

در ژاپن، فناوری برای دریافت ورقه اختراع باید در سطحی بالا باشد؛ در حالی که در نمونه اشیاء مفید خلق یک ایده فنی و خلاقیتی که کاربرد داشته باشد، کفایت می‌کند (ماده ۳(۱) قانون نمونه اشیاء مفید ژاپن). به این ترتیب، در ژاپن، مخترعی که اختراعی را ابداع کرده که تنها کاربردی است می‌تواند از حمایت نظام حاکم بر نمونه اشیاء مفید بهره مند شود. از این رو، تمیز این دو مساله بسیار مهم است و به یک بررسی موضوعی و ماهوی دقیق نیاز دارد. اما عملاً دادگاهها و ادارات ثبت هنگامی که با اختراعی روبرو می‌شوند که فناوری سطح بالا و برجسته ندارد به اعطای حق انحصاری در قالب نمونه اشیاء مفید بسنده می‌کنند (Kardam, 2007, p. 50).

پس از آلمان و ژاپن به تدریج سایر کشورها از جمله هلند، اسپانیا و... نیز این نظام را پذیرفته و اکنون کشورهای در حال توسعه نیز به گستردگی به دنبال تدوین و اصلاح قوانین خود در این باره هستند. کنوانسیون پاریس^۱ در باب تعریف نمونه اشیاء مفید ساکت است و تنها تأکید دارد که اصول بین‌المللی رفتار ملی و حق تقدم در باب اختراعات کوچک نیز رعایت می‌شود. ماده ۱ صریحاً نمونه اشیاء مفید را مشمول قواعد حمایتی کنوانسیون می‌کند (ماده ۴ در باب حق تقدم). معاهده حمایت از جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس)^۲ که حداقل استانداردهای حمایتی را در حوزه حقوق مالکیت فکری معرفی می‌کند با توجه به ماده ۲(۱) از اعضا می‌خواهد بعضی مواد کنوانسیون پاریس از جمله مواد مرتبط با نمونه‌ها را اعمال کنند. اما با وجود این، آزادی اعضا حفظ می‌شود و لذا اکنون هیچ الزامی در پذیرش این نظام وجود ندارد. علاوه بر معاهدات مزبور ماده ۲ معاهده پی سی تی^۳

1-Paris Convention for the Protection of Industrial Property.

2-Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS).

و ماده ۱ معاهده آی پی سی^۴ معاهده نیز نمونه اشیاء مفید را پوشش می‌دهد و حمایت خود را شامل این اختراعات می‌کنند.

گفتار دوم- قلمرو (ماهیت، تعریف؛ موضوعات)

نمونه اشیاء مفید، یکی از مصادیق مالکیت‌های فکری است که در بسیاری از کشورها در معرض گزینش مخترعان قرار می‌گیرد و مطابق با آن، حقی انحصاری در مدتی محدود به مخترعان اعطا می‌شود. این نکته به روشنی مبین آن است که در واقع این نظام شبیه به نظام حق اختراع است و به عنوان مکمل نظام حق اختراع، از اختراعات جدید، دارای کاربرد صنعتی و مرحله ابتکاری (کمتر از اختراعات مشمول نظام حق اختراع) حمایت می‌کند. اما در ادامه مشاهده خواهیم کرد که ویژگی‌های خاص این اختراعات، آنها را از نظام حق اختراع، خارج می‌کند و در قلمروی مستقل قرار می‌دهد. قوانین ملی کشورها با فرهنگی متفاوت از واژگان در این نظام گام می‌نهند و با اصطلاحات مشابه این اختراعات را شناسایی می‌کنند. در ذیل به نمونه‌هایی از آنها به نقل از وبگاه سازمان جهانی مالکیت فکری اشاره می‌شود (Mott, 2007, pp. 23-24):

- ۱- حق اختراع کوچک (Petty patent) در اندونزی، لائوس، فنلاند و...؛
- ۲- حق اختراع ابتکاری (Innovation patent) در استرالیا؛
- ۳- حق اختراع کوتاه (Short patent) در بلژیک یا حق اختراع کوتاه مدت (Short term patent) در ایرلند؛
- ۴- حق اختراع نمونه اشیاء مفید (Utility model patent) در چین، پرو و...؛
- ۵- ابتکار مفید (Utility innovation) در مالزی؛
- ۶- و

اما مهم ترین اصطلاح شناسایی شده در قوانین ملی کشورها، اصطلاح نمونه اشیاء مفید است که در ادامه به طور تفصیلی به آن خواهیم پرداخت. تعاریف متعدد برای اختراعات کوچک ارائه شده است اما در این میان، یک اختراع کوچک به هر شکل، ترتیب، ترکیب، ابزار، وسیله، مکانیزم یا اشیایی که کارکرد یک محصول را بهتر یا متفاوت کند یا اثری فنی یا امتیازی ویژه را فراهم آورد، اطلاق می‌شود (ماده (۱) ۳ قانون نمونه اشیاء مفید ژاپن؛ ماده ۱۲۲ قانون مالکیت صنعتی پرتغال؛ ماده ۱۵۹ قانون مالکیت فکری اکوادور و...).

لذا به هر خلاقیت جدید که کارکرد صنعتی دارد اما به میزان کافی ابتکار ندارد حق انحصاری اعطا می‌شود. به عبارت دیگر، آنچه در قلمرو مالکیت‌های ادبی و هنری قرار

1-The Patent Cooperation Treaty(PCT).

می‌گیرد یا صرفاً جنبه زیباشناختی دارد در قلمرو حمایتی اختراعات کوچک نیست. همچنین در اکثر قوانین، فرایندها، ارقام گیاهی و گونه‌های حیوانی از دایره حمایتی نمونه اشیاء مفید خارج هستند، چه اعطای حق اختراع به فرایندها یا ارقام گیاهی، نیاز به بررسی ماهوی و کارشناسی و احراز گام ابتکاری قابل توجه دارد و لذا این موارد، از نمونه اشیاء مفید خروج موضوعی دارند (ماده (۳) ۲ قانون نمونه اشیاء مفید آلمان؛ ماده ۱۶۰ قانون مالکیت فکری اکوادور و...).

جدول شماره ۳- داده‌ها براساس آخرین تغییرات قوانین ملی از وبگاه سازمان جهانی مالکیت فکری در www.wipo.net استخراج شده است.

نام کشور	موضوعات قابل حمایت	میزان گام ابتکاری
آرژانتین	ابزار، وسایل کاربردی و اشیایی که کاربرد عملی دارند	کمتر از حق اختراع
استرالیا	همان موضوعات مشمول حق اختراع می‌باشد	کمتر از حق اختراع
اتریش	محصولات، اشیاء، ماشین‌ها به استثنای فرایندها و روش‌های ریاضی	کمتر از حق اختراع
بلژیک	همان موضوعات مشمول حق اختراع می‌باشد	مانند حق اختراع
چین	شکل یا ساختار محصول	کمتر از حق اختراع
جمهوری چک	همه موضوعات محسوس در صنعت شیمی	کمتر از حق اختراع
دانمارک	همه موضوعات محسوس در صنعت شیمی	کمتر از حق اختراع
فنلاند	اشکال یا طرح‌های یک وسیله	کمتر از حق اختراع
آلمان	همه اختراعات به استثنای فرایندها و روشها	کمتر از حق اختراع
ترکیه	همه اختراعات به استثنای فرایندها و محصولات شیمیایی	نیازی به گام ابتکاری نیست
اوکراین	وسایل	کمتر از حق اختراع

علاوه بر مطالب معروضه، در بعضی از قوانین ملی از اصطلاحی مشابه با نمونه اشیاء مفید بهره گرفته می‌شود که اساساً از اختراعات کوچک قابل تمیز هستند. به طور مثال در بعضی کشورها مانند نیوزلند از اصطلاحی به نام حق اختراع کوتاه مدت استفاده می‌شود و به معنای آن نیست که حقوقی متفاوت از حق اختراع اعطا شود؛ بلکه قانون، این نوع ثبت را جهت سهولت در اعطای حق اختراع مقرر کرده و تنها تفاوت در طول دوره‌ی حمایتی کوتاه‌تر نسبت به حق اختراع است. لذا این اصطلاح به غیر از دوره‌ی حمایتی، هیچ تفاوت ماهوی با حق اختراع سنتی ندارد و مبین نظام مستقل حمایتی در قالب نمونه اشیاء مفید نیست. از جمله این موارد می‌توان به قانون مالکیت فکری فرانسه اشاره کرد که اصطلاحی خاص (Certificat D'Utilite) را به کار می‌برد و می‌تواند به طور مستقل جهت حمایت از یک اختراع فنی به کار رود. لذا صرف نظر از عنوان، این اصطلاح به یک حق اختراع درجه دوم می‌پردازد و از آنچه به عنوان نمونه اشیاء مفید شناخته می‌شود، متفاوت است و به یک نوع حمایت قانونی خاص در حقوق فرانسه اشاره دارد. به عبارت دیگر، این نکته حائز اهمیت است که اختراعات مشمول این اصطلاح، سه شرط حمایتی اختراعات (جدید بودن، مرحله ابتکاری و کاربرد صنعتی) را دارا هستند و مشمول همان شرایط مضیق نظام حق اختراع می‌باشند و حتی فرایندها نیز استثناء نمی‌شوند (ماده 3-1-616 R مجموعه قوانین مالکیت فکری فرانسه).

گفتار سوم - جنبه‌های متمایز نمونه اشیاء مفید

۱- جدیدبودن (Novelty)

به طور کلی باید دانست که معیار جدید بودن در هر دو نظام فوق‌الذکر، یکسان است و منظور از آن، این است که آن اختراع بوسیله دانش و آگاهی سابق پیش دستی نشده باشد (در دانش گذشته سابقه نداشته باشد). به عبارت دیگر، آن اختراع، نو و تازه بوده و در هیچ جای جهان از طریق نوشتار، گفتار و یا استفاده از آن افشاء نشده باشد. اما این معیار در قوانین ملی کشورها با تفاوت‌هایی روبرو است و سخت‌گیری نظام حق اختراع مشاهده نمی‌شود. مثلاً در اسپانیا، منظور از جدید بودن یک نمونه، اشیاء مفید آن است که آن اختراع تنها در قلمرو کشور اسپانیا جدید باشد (ماده ۱۴۵ قانون حق اختراع اسپانیا). از سوی دیگر نیز تنها انتشار کتبی می‌تواند جدید بودن را زائل کند. از این رو، حقوق اسپانیا معیاری محلی و نسبی (Relative) را ارائه می‌دهد و این امر با معیار جهانی و مطلق (Absolute) جدید بودن در حق اختراع تفاوت دارد؛ زیرا جهت کسب حق اختراع، هر گونه افشاء می‌تواند تازگی را متاثر سازد. در آلمان نیز افشای کتبی اختراع در هر جای جهان یا استفاده از اختراع در قلمرو آلمان می‌تواند جدید بودن اختراعی کوچک را به چالش کشاند (ماده ۱(۳) قانون نمونه اشیاء مفید

آلمان). یا در استرالیا تنها انتشار یا استفاده در چارچوب کشور استرالیا قادر است که جدید بودن را تحت الشعاع قرار دهد (Anderson, 2008, pp. 1-3).

سرانجام آنکه در بعضی کشورها مانند آلمان، اتریش و ... یک دوره ۶ ماهه (Grace period) قبل از تاریخ تنظیم تقاضانامه در نظر گرفته می‌شود که استفاده از اختراع کوچک یا افشاء کتبی آن بوسیله متقاضی (یا نمایندگان وی) معیار تازگی را از بین نمی‌برد (ماده ۳(۱) قانون نمونه اشیاء مفید آلمان). از این رو، علی‌رغم اشتراک لفظی جدید بودن (حق اختراع و نمونه اشیاء) مقوله تازگی در اختراعات کوچک با تعدیلی جدی روبرو می‌شود.

۲- گام ابتکاری (Inventive step)

اختراعاتی که مشمول حق اختراع واقع می‌شوند، دارای مرحله ابتکاری هستند و آن اختراعات نباید برای فرد کارشناسی که دارای مهارت عادی در آن بعد علمی است، بدیهی و آشکار باشد. در حقیقت چنین اختراعی دارای خلاقیتی است که قابل توجه است و نسبت به دانش و فن قبلی پیشرفتی مهم را فراهم می‌آورد. اما در نمونه اشیاء مفید (اختراعات کوچک) چنین خلاقیت چشمگیری که گامی مترقی نسبت به دانش و فن قبلی باشد، مشاهده نمی‌شود و لذا هر عنصری که اثری مفید و مثمر ثمر برای مصرف کنندگان فراهم آورد، کفایت می‌کند. از این رو، گام ابتکاری در مقوله مطروحه دچار استحاله می‌شود. گام ابتکاری، نقطه عطف اختلاف نمونه اشیاء مفید از حق اختراع است. در قوانین کشورها از ابتکار در نمونه اشیاء مفید سخن به میان می‌آید؛ اما مهم آن است که این ابتکار و نوآوری به مثابه اختراعات نیست و این همان نکته‌ای است که در قوانین کشورهای مختلف مانند ژاپن که در گذشته ذکر شد، روشن می‌شود؛ لذا در نظام نمونه اشیاء مفید، مقصود از گام ابتکاری، نوآوری قابل توجه و منحصر به فرد نیست. اما باید دانست که در بعضی از قوانین این معیار لحاظ نمی‌شود و تنها کافی است که اختراع، مفید باشد و این بدان معنا است که اختراع، کارکردی مفید را تأمین کند. از این جمله، قانون ملی کشور لهستان است که مفید بودن را جایگزین معیار گام ابتکاری کرده است (فصل سوم قانون حق اختراع لهستان).

به طور مثال، یک شرکت تولید کننده نوشیدنی در استرالیا سالها بود که نوشیدنی‌های خود را به بازار عرضه می‌کرد. اما همواره در این اندیشه بود که آیا تاثیر آب و هوا بر درجه حرارت نوشیدنی‌ها می‌تواند رغبت عمومی به محصولات را تحت الشعاع قرار دهد؟ به عبارت دیگر، اگر نوشیدنی به صورت گرم توزیع شود، خریدار بیشتر جذب خواهد کرد؟ روزی، یکی از مدیران شرکت، دستکشی از جنس نئوپرین (Neoprene) تهیه کرد. آن را به دست کرد و شیشه نوشیدنی را در دست گرفت و این درست همان چیزی بود که فروش شرکت را چند برابر

کرد. این دستکشها اختراعی پیچیده و با نوآوری در سطح بالا نبود؛ بلکه اختراعی کوچک و ساده بودند که سبب می‌شد درجه حرارت نوشیدنی در سطحی مطلوب باقی بماند و در شرایط سرد و کوهستانی مورد استفاده قرار گیرد (Case Warm hands & Cold Beer, 2003).
یا اینکه یکی از تولیدکنندگان فعال در عرصه پوشاک ورزشی، توانست پوشاکی مناسب برای زنان مسلمان تولید کند که آنان را قادر می‌کرد در ورزش‌های مختلف شرکت کنند (Case into the ocean, 2006). در همه این موارد، تولیدکنندگان توانستند حق انحصاری بر نمونه اشیاء مفید دریافت کنند. در حقیقت، در همه مصادیق اختراعات کوچک، ما با ابزار یا وسیله و امثال آن روبرو می‌شویم که کاربری را بهبود یا تقویت می‌کند و مرحله ابتکاری آن چندان پیشرفته و برجسته نیست. در حقیقت، آنچه اختراعات کوچک را مستقل می‌کند، جنبه کاربردی و فایده اجتماعی آنها است که صرف نظر از مرحله ابتکاری دیگر اختراعات، مورد توجه واقع می‌شود. به طور نمونه در مثال اول تنها با استفاده از یک دستکش ساده می‌توان، فروش محصول را افزایش داد و مخترع آن، بدون آنکه مطالعه ژرف علمی داشته و ابتکاری مهم را پی ریزی کند، با تکیه بر قریحه شخصی تلاش کرد کارکرد محصول را ارتقاء دهد. یا در مثال دوم با تغییر نوع پارچه و نحوه دوخت و... رغبت خریداران به جهت کارایی محصول افزایش می‌یابد.

۳- فرایند اعطای حق انحصاری بر نمونه اشیاء مفید

فرایند اعطای حمایت قانونی در اختراعات کوچک به صورت آیینی ساده ثبتی است و ادارات ثبت اختراع تنها به تکمیل تقاضانامه بسنده می‌کنند. در حقیقت، هیچ بررسی ماهوی صورت نخواهد گرفت و همه چیز به یک بررسی ساده و تشریفاتی ختم خواهد شد. درحالی که در بسیاری از کشورها هر تقاضایی که برای حق اختراع دریافت می‌شود با بررسی ماهوی روبرو می‌شود و باید شایستگی دریافت ورقه اختراع احراز شود. در اختراعات کوچک تنها ارزیابی تشریفاتی صورت می‌گیرد و کارشناسان اداره ثبت به دنبال احراز ابتکار برجسته و... نیستند و تنها به آن اکتفا می‌کنند که اختراع کوچک برخلاف اخلاق و نظم عمومی نباشد یا شباهتی با پرچم کشورها یا مدال‌های ملی نداشته باشد و... (ماده (۴) ۱ حق اختراع فنلاند). مسیری که از تسلیم تقاضانامه تا اعطای حق صورت می‌گیرد، بسیار کوتاهتر از مسیری است که برای دریافت حق اختراع طی می‌شود. برای آنکه حق اختراع اعطا شود از توصیف تا ارائه تقاضانامه، جستجوی ماموران ثبت، بررسی ماهوی کارشناسان، ثبت آگهی، انتشار و... به زمان طولانی (حتی تا چند سال) و صرف هزینه‌های بسیار نیاز است. ولی در اختراعات کوچک در مدتی کوتاه (مانند ۶ ماه) و با صرف هزینه کمتر حمایت در دسترس خواهد بود. به عبارت

دیگر، دستیابی به حمایت قانونی با صرف زمان و هزینه کمی به تحقق خواهد رسید (Australia (Government Search Center, 2008).

در بعضی از کشورها (مانند اسپانیا) بعد از بررسی تشریفاتی، یک مرحله اعتراض وجود دارد و شخص ثالثی که ذی نفع است، قادر می‌شود به ثبت نمونه اعتراض کند و مدعی شود که اختراع فاقد معیارهای حمایتی مصرحه در قانون است (ماده ۱۴۹ قانون حق اختراع اسپانیا). در آلمان، اتریش، فنلاند متقاضی ثبت می‌تواند از اداره ثبت درخواست کند گزارشی در باب درخواست ثبت صادر کند و منظور از این گزارش این است که: آیا اختراع جدید است؟ آیا دارای مرحله ابتکاری است؟ اما صدور چنین گزارشی از نظر قانونی الزام آور نیست و دفاتر ثبت باید ثبت را بدون آنکه به نتایج گزارش توجه کنند، انجام دهند (National Board of Patent Registration, 2008). در قانون ملی بعضی کشورها مانند پرتغال، اساساً بررسی نمونه آیینی اختیاری است و اگر متقاضی درخواستی را جهت بررسی سوابق قبلی ثبت مطرح نکند، اداره ثبت با بررسی شکلی، ثبت را انجام می‌دهد. اما اگر متقاضی تمایل داشته باشد که به حقی قاطع و قابل استناد در برابر ثالث دست یابد، باید از اداره ثبت درخواست کند که بررسی ماهوی قبلی را انجام دهد. در این میان، قانون ملی هلند یک استثناء است و اداره ثبت بررسی جامع را در باره احراز شرایط قانونی انجام می‌دهد (Zero & Espace, 2008).

علی‌رغم آنکه روند بررسی در مسیر اعطای حق انحصاری بر نمونه اشیاء مفید به صورت تشریفاتی است، اما معمولاً ادارات ثبت به این مساله توجه می‌کنند که آن اختراع خلاف اخلاق و نظم عمومی نباشد یا آنکه نمونه با شباهت (یا یکسانی) با پرچم کشورها و مدال‌های ملی، اسباب گمراهی را فراهم نیاورد یا آنکه آن اختراع در زمره مشمولان حقوق مالکیت ادبی و هنری نباشد یا... (مانند ماده ۱۶۰ قانون مالکیت فکری اکوادور).

علاوه بر موارد فوق، ساز و کاری پیش بینی می‌شود تا هر گاه مخترعی تقاضای ثبت مطرح می‌کند و اختراع وی شرایط دریافت حق اختراع را نداشت از سطح حداقلی از حمایت بهره مند شود. در این سازوکار مخترع قادر است دو تقاضانامه را به ادارات ثبت تسلیم کند و به این منظور درخواستی جهت ثبت اختراع برای اخذ حق اختراع و درخواستی جهت دریافت حق بر نمونه تهیه می‌کند. در چنین شرایطی اگر اختراع حداقل شرایط حمایتی را دارا باشد از زیر چتر حمایتی قانون خارج نمی‌شود و اگر حمایت قانونی از طریق حق اختراع در دسترس نباشد، حمایت از طریق نمونه اشیاء مفید اعطا می‌شود (ماده ۲۲ قانون حق اختراع هندوراس). در لهستان نیز در طول دوره بررسی اختراع یا تا ۲ ماه از تاریخ رد تقاضای حق اختراع، متقاضی می‌تواند تقاضای دریافت حق بر نمونه را مطرح کند و لذا هیچ سازوکار خودکار برای انتقال درخواست وجود ندارد (Zero & Espace, 2008).

الف- اتمام دوره حمایت

معمولاً در قوانین کشورها حداکثر دوره حمایتی مشخص شده که افزون بر آن حمایت صورت نمی‌گیرد. در بعضی کشورها چند دوره حمایتی مانند ۲ ساله یا ۴ ساله در نظر گرفته می‌شود که قابل تمدید است و بعد از آن مخترع نمی‌تواند تقاضای تمدید حمایت را مطرح کند و حمایت مجدد منتفی است (مانند ماده ۲۵ قانون نمونه اشیاء مفید فنلاند و...).

ب- صرف نظر کردن از حق

از آنجا که غالباً اختراعات کوچک پاسخنگوی نیاز دوره‌ی زمانی کوتاه هستند، ممکن است مخترع، حتی زودتر از پایان دوره حمایتی از مالکیت آن صرف نظر کند و در پی ابداع اختراعات کاربردی تری باشد.

ج- استیفای حق مخترع (The Exhaustion)

ممکن است در قوانین ملی کشورها پیش بینی شود با نخستین فروش اختراعی کوچک در چارچوب آن کشور (منطقه یا جهان) حق مالک آن استیفا شده تلقی شود و او دیگر قادر نباشد روی مسیر تجاری آن کالا نظارت و کنترل داشته باشد (ماده ۳(۲) قانون نمونه اشیاء مفید فنلاند و...).

علاوه بر موارد فوق، ممکن است مواردی همچون عدم تادیه هزینه‌های سالانه‌ی ثبت در بعضی کشورها نیز خاتمه حق را فراهم نماید.

نتیجه

هدف از تدوین نظام نمونه اشیاء مفید آن است که بر جنبه کاربردی محصولات تکیه شود؛ یعنی در جایی که نظام حمایتی حق اختراع از حرکت باز می‌ماند، از اختراعات مفید و کاربردی حمایت شود. لذا نظام منعطف اختراعات کوچک به ویژه در کشورهای در حال توسعه با توجه به بضاعت مالی و علمی که فراروی مردم آنها است، مورد بهره برداری قرار گیرد. نظام حمایتی از اختراعات کوچک روزنه‌هایی را برای تنفس می‌گشاید و کشورها را در مسیر توسعه همراهی می‌کند. نکته اخیر از مسائلی است که از منظر قانون‌گذار ایرانی پنهان مانده است؛ زیرا علی‌رغم نوآوری‌هایی که در قانون جدید ثبت اختراعات ایران صورت گرفته، از نمونه اشیاء مفید سخنی به میان نیامده و این امر در حالی است که با توجه به پتانسیل غیرقابل انکار ایرانی، امکان رشد و پیشرفت در این بعد فراروی مبتکران ایرانی است و قانون‌گذار ایرانی به سادگی از توجه به مسئله‌ای که می‌رفت تا در آینده، بستر ساز توسعه

پایدار ایران باشد، غفلت ورزیده است. این همان نکته‌ای است که در قوانین بسیاری از کشورهای در حال توسعه مانند مالزی، اندونزی و... مورد توجه قرار گرفته و آثار عملی آن قابل مشاهده است. سرانجام، آنچه معروض افتاد، تأکید بر ظهور نظامی مستقل و مکمل دارد که می‌تواند بسترساز توسعه‌ای پایدار باشد و حقوق مالکیت فکری می‌تواند با زایش فعالانه خود، سازنده این بنای عظیم و مهم باشد.

در خاتمه، جدول ذیل به طور خلاصه وضعیت تعدادی از کشورها را در پذیرش نظام نمونه اشیاء مفید ارائه می‌کند که حداکثر دوره حمایتی و سرانجام تاریخ نخستین قانون حمایتی از اختراعات کوچک را نشان می‌دهد (این جدول بر اساس آخرین یافته‌های وبگاه سازمان جهانی مالکیت فکری www.wipo.net و www.ladas.com تلخیص شده است).

جدول شماره ۴-

کشور	نوع حمایت	آیا بررسی ماهوی انجام می‌شود؟	مدت حمایت	تاریخ اولین قانون حمایتی
آرژانتین	نمونه اشیاء مفید	بله	۱۰ سال	۱۹۹۶
استرالیا	حق اختراع ابتکاری	خیر	۵ سال	۱۹۷۹/۲۰۰۱
اتریش	نمونه اشیاء مفید	خیر	۱۰ سال	۱۹۹۴
بلژیک	حق اختراع کوتاه مدت	خیر	۶ سال	۱۹۸۷
بلاروس	نمونه اشیاء مفید	خیر	۸ سال	۱۹۹۷
برزیل	نمونه اشیاء مفید	بله	۱۰ سال	۱۹۴۵
چین	نمونه اشیاء مفید	خیر	۱۰ سال	۱۹۸۵
دانمارک	نمونه اشیاء مفید	خیر	۱۰ سال	۱۹۹۱
فرانسه	گواهی مفید بودن	خیر	۶ سال	۱۹۶۸
آلمان	نمونه اشیاء مفید	خیر	۱۰ سال	۱۸۹۱
یونان	نمونه اشیاء مفید	خیر	۷ سال	۱۹۸۸
اندونزی	حق اختراع کوچک	بله	۵ سال	۱۹۹۱
کره جنوبی	نمونه اشیاء مفید	بله	تا ۱۵ سال	۱۹۶۱
مالزی	ابتکار مفید	بله	۱۰ سال	۱۹۸۶
اروگوئه	نمونه اشیاء مفید	خیر	۱۰ سال	۱۹۷۶
ویتنام	راه حل مفید	بله	۱۰ سال	۱۹۹۵

منابع و مآخذ

الف- فارسی

۱. قانون نمونه اشیاء مفید آلمان مصوب ۱۹۸۶ و اصلاحی ۲۰۰۵.
۲. قانون حق اختراع اسپانیا مصوب ۱۹۸۶ و اصلاحی ۲۰۰۰، شماره ۱۱.
۳. قانون مالکیت فکری اکوادور مصوب ۱۹۹۸ شماره ۸۳.
۴. مجموعه قوانین مالکیت صنعتی پرتغال مصوب ۱۹۹۵ شماره ۱۶.
۵. قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۶.
۶. قانون نمونه اشیاء مفید ژاپن مصوب ۱۹۵۹ و اصلاحی ۱۹۹۹ شماره ۱۲۳.
۷. مجموعه قوانین مالکیت صنعتی فرانسه مصوب ۱۹۹۵ و ۱۹۹۹ شماره ۳۸۵ و ۳۶۳.
۸. قانون نمونه اشیاء مفید فنلاند مصوب ۱۹۹۹ و اصلاحی ۲۰۰۶ شماره ۶۸۶.
۹. قانون نمونه اشیاء مفید کره جنوبی مصوب ۱۹۶۱ و اصلاحی ۲۰۰۱ شماره ۹۵۲ و ۶۴۱۲.
۱۰. قانون حق اختراع لهستان مصوب ۱۹۹۳ شماره ۱۶۹.

ب- خارجی

- 1- **Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)**, 1994.
- 2- **The International Patent Classification**, 1961.
- 3- **The Paris Convention**, 1967.
- 4- **The Patent Cooperation Treaty**, 1970 (2001).
- 5- Australia Government Search Center, last visited in <www.ipaustralia.gov.au/pdfs/factsheets/patents%20and%20utility%20models.pdf> 2008.
- 6- Anderson, Bill, last visited in <www.billanderson.com.au/utility-model.htm> 2008.
- 7- **DWPI and Patent Information Reference Center**, last visited in, www.thomsonreuters.com/support/patents/patentfaqs/utility.2008.
- 8- Intellectual Property Corporation of Malaysia, **The Utility Model**, last visited in <www.Myipo.gov.my> 2008.
- 9- Kardam, K.S (2007), **Utility Model - A Tool for Economic and Technological Development**, World Intellectual Property Organization (WIPO) in Collaboration with the Japan Patent Office.
- 10- National Board of Patent Registration, **The Utility Model**, last visited in <www.prh.fi> 2008.
- 11- Mott, Kelsey Martin (2007) **The Concept of the Small Patent**, in *The International Business Executive*, Volume 5, Issue 3.
- 12- Richards, John (2002), **Forms of Legal Protection for Technical Invention**, Juries Publishing and Sweet & Maxwell.
- 13- Suthersanen, Uma (2006), **Utility Model and Innovation in Developing Countries**, International Centre Trade and Sustainable Development.
- 14- Suthersanen, U. (2001) **Incremental Inventions in Europe: A Legal and Economic Appraisal of Second Tier Patents**, in *Journal of Business Law*.
- 15- World Intellectual Property Organization (WIPO) (2010), **World Intellectual Property Indicators**, 2010 Ed., <www.wipo.net>.
- 16- Zero, Grado & Espace Srl, **The Utility Model**, last visited in 2008 <www.ipi-helpdesk.org>.
- 17- **Case into the Ocean**, (2006) last visited in 2008 <www.ipaustralia.gov.au>.
- 18- **Case Warm Hands & Cold Beer** (2003), last visited in 2008 <www.ipaustralia.gov.au>.

از این نویسنده تاکنون مقالات زیر در همین مجله منتشر شده است:

«امکان صدور ورقه اختراعات بیوتکنولوژی و موافقتنامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)»، سال ۸۲ شماره ۶۰، «نظام حق اختراع ایران پس از پذیرش موافقتنامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)»، سال ۸۳، شماره ۶۶، «حمایت از دانش سنتی به عنوان یکی از اجزای حقوق مالکیت فکری» سال ۸۵، شماره ۷۲، «حمایت از دانش سنتی در عرصه ملی و بین‌المللی»، سال ۸۵، شماره ۷۲. «چالش‌های جدید حقوق مالکیت فکری» سال ۸۶، شماره ۴. «دکترین استیفاء حق در نظام حقوق مالکیت فکری»، سال ۱۳۸۷، شماره ۲. «چالش‌های حقوقی دکترین استیفاء حق در نظام حقوق مالکیت فکری»، سال ۱۳۸۷، شماره ۴. «نظام مناسب جهت حمایت از حقوق مالکیت فکری در طرح ساخت مدارهای یکپارچه»، سال ۱۳۸۸، شماره ۴. «دادگاه‌های مالکیت فکری در کشورهای جنوب شرقی آسیا» سال ۱۳۸۹، شماره ۳.